
Er brandt geen lichtje meer in de ijskelder

Van ijskelder naar ijskast, koeltechniek van weleer op het domein van de voormalige Sint-Adriaansabdij

Dirck SURDIACOURT

In de 17de en 18de eeuw worden sorbets en roomijs razend populair in Europa. Koks van het Franse Hof voegen melk en room bij de bevroren desserts en de ijsparfaits zijn geboren. Om de gasten op een zomerdag te verfrissen met een ijsje, moet men dus wel over een koelruimte met vers ijs beschikken. Zo verschijnen de eerste ijskelders. Dat er enkele eeuwen later in deze kelders vleermuizen zouden overwinteren, heeft men zich allicht niet kunnen inbeelden.

Ijs voor huishoudelijk gebruik situeert zich in de 19de eeuw in de luxe-sfeer bij de geprivilegieerde klasse. De bewoners van het Sint-Adriaanskasteel beschikken in de 19de eeuw over een heuse ijskelder die gebruikt wordt voor het bewaren van natuurijs. Tijdens de warme zomerdagen wordt dit ijs gebruikt om drank te koelen en vlees, vis en zuivel te bewaren. Het aantal ijskelders of restanten van ijskelders is in onze streek zeer beperkt, één bij het kasteel van Steenhuize-Wijnhuize en één in Grimminge.

Bouwdatum

Wij betwijfelen dat de ijskelder uit de 18de eeuw stamt en in opdracht van de abdij is gebouwd, zoals sommigen suggereren. Bij de opheffing van de abdij in 1796 en de verkoop als openbaar goed op 27 oktober 1797, wordt in de beschrijving¹ van het goed van de Sint-Adriaansabdij geen enkele melding gemaakt van een ijskelder. In die tijd zeker een belangrijk bijgebouw.

Ook in het werk van Soens² uit 1914 wordt geen melding gemaakt over het eventuele bestaan van een ijskelder.

Dit wordt eveneens door Geert Van Bockstaele bevestigd. Volgens hem -en hij is inderdaad de enige die hierop een antwoord kan

geven- bestaat er geen enkele bronvermelding die het bestaan van een ijskelder vóór het einde van de 18de eeuw zou kunnen bevestigen. Met zekerheid mogen we dus besluiten dat de ijskelder een recent 19de eeuws bouwwerk is. Over de bouwdatum tasten we tot op heden echter volkomen in het duister. Ons vermoeden is dat de ijskelder wellicht in opdracht van de waterdokter **Modeste De Cock** of door diens schoonzoon **Edouard Guillemin** wordt gebouwd.³

De ijskelder

Een ijskelder is een onzichtbaar en onopvallend bouwsel dat dient voor het bewaren van hoofdzakelijk natuurijs voor

huishoudelijk gebruik. Het enige uiterlijke kenmerk is een bescheiden toegangsdeur met aan weerszijden wangmuren⁴ onder een kunstmatige schaduwrijk heuveltje. Boven, op de top van het heuveltje wordt dan vaak een theekoepel, prieeltje of zomerpaviljoen gebouwd waar de rijke bewoners in de zomermaanden genieten van een rustige, aan het oog onttrokken en lommerrijke plek die voor de nodige koelte zorgt. (Afb. 1)

De ijskelder op het Sint-Adriaandomein heeft in verticale doorsnede de vorm van een ei met zijn smalste kant naar beneden gericht en ligt grotendeels onder het maaiveld. De horizontale doorsnede is cirkelvormig met

¹ RAG, (Rijksarchief Gent) Département de l'Escaut, Procès Verbaal, "La Maison Couventuelle dela Cidevant abbaye de Sainte-Adrien, consistant en l'Eglise, Collège et autres Bâtimens, Brasserie, Ecuries et Jardin contenant ensemble environ Sept Bonnier meure d'Alost.."

² Soens, E., *De Abdij van Sint=Adriaan te Geeraardsbergen, haar Pachthoven en Molens, Annalen van de Oudheidkundigen Kring van de Stad en het voormalig LAND VAN AALST*, 10de jaar, 1914.

³ Edouard huwde in 1862 met Emma de Cock. Hun zoon Paul Guillemin was de laatste particuliere bewoner van het Abtenhuis

⁴ De wangmuren houden de aarde van dit kunstmatig heuveltje tegen.

Afb. 1: Een aan het zicht onttrokken pad en trap leiden naar de bovenzijde van de ijskelder.

Afb. 2: Noordzijde. Toegemestelde oorspronkelijke ingang van de ijskelder.

een diameter van 238 cm, aan de bovenkant door een koepelgewelf afgesloten. De toegang⁵ bevindt zich aan de noordzijde. (Afb. 2) Een nu verdwenen arduinen buitendeur (213 x 103 cm) geeft toegang tot een luchtsas dat door een tweede deur afgesloten is van de eigenlijke kelder. Het sas zelf heeft een breedte van 156 cm en een lengte van 340 cm.⁶ Tussen deur en sas is de opening 130 cm breed. Volgens Remi Van der Geynst⁷ is de arduinen toegangsdeur van ongeveer 10-12 cm dikte en boven en onder scharnierend, bij het begin van W.O. II gebroken. De ijskelder zelf is volledig in baksteen uitgevoerd.

De constructie van de kelder is eenvoudig. Latere technieken en kennis van bewaring van ijs resulteren in ingenieuzere uitgevoerde ijskelders. Ervaring leert dat het zeer belangrijk is om het smeltwater te laten wegvloeiën en de vochtige lucht boven het ijs te minimaliseren. Dit geeft de beste garanties om het ijs zo lang mogelijk te bewaren. Opvallend is dat in deze ijskelder ogenschijnlijk geen afvoer van het smeltwater is voorzien, wat inhoudt dat de kelder manueel moet geledigd worden, tenzij, en dit is opnieuw gissen, de binnenkuip gerestaureerd is nadat de kelder zijn eigenlijke functie heeft verloren.

Tegenover de vroegere ingang wordt in recentere tijden een tweede toegang gemaakt (zuidzijde van de heuvel). Een aantal treden leidt naar een metalen draaitrap waarlangs men naar beneden gaat tot op de bodem van de kelder. Vandaag is deze toegang met een deur afgesloten.

⁵ Vandaag is de buitentoeegang op een ongelukkige manier toegemetseld. Dit is zichtbaar vanaf het voetbalveld.

⁶ Opmeting uitgevoerd begin de jaren 1980 door Dirck Surdiacourt.

⁷ Remi Van der Geynst (°31 augustus 1935), zoon van Achilles, hovenier op het domein ten tijde van Paul Guillemin.

Wanneer deze opening is gemaakt is niet echt bekend. We weten, door getuigenis, dat de ijskelder begin 1942⁸ nog in dienst is. Van dan af wordt het Sint-Adriaanskasteel bezet door het commando van het plaatselijk garnizoen van het Duitse leger.⁹ Volgens een andere getuigenis van Van der Geynst Remi uit de Boelarestraat zou de opening langs de zuidkant in de jaren dertig aangebracht zijn op vraag van Paul Guillemin die hiertoe opdracht zou gegeven hebben aan een zekere Seghers, aannemer. De trap zelf is het werk van zijn vader Achilles Van der Geynst, de toenmalige hovenier. Maar de eigenlijke reden om een nieuwe toegang te maken in de zuidwand kunnen we enkel gissen. Hoewel een plausibele reden kan zijn dat de ijskelder vanaf de jaren dertig van vorige eeuw gevuld wordt met industrieel ijs, waarbij het gemakkelijker is dit ijs langs de zuidkant in de kelder te brengen en niet meer langs het smalle pad via de noordzijde. Dat het ijs sneller smelt is dan eigenlijk bijzaak want nieuwe staven zijn het ganse jaar door beschikbaar.

Ligging van de ijskelder

De ijskelder ligt rechts van het vroegere prelaatskwartier, onder een heuveltje tussen het prelaatskwartier en de stalvleugel. Belangrijk is om de ijskelder zo dicht mogelijk bij de vijvers te bouwen. In de winter wordt

het ijs uit de vijvers van het kasteeldomein gekapt.¹⁰ Dit noemt men het oogsten. Het ijsoogsten gebeurt tijdens een ijscampagne. Dit is de taak van de hovenier die samen met een aantal helpers deze karwei start van zodra het ijs op de vijvers dik genoeg is om veilig over het ijs te lopen. De ijswinning is zwaar handwerk. Hiervoor bestaan enkel eenvoudige werktuigen als: bijlen, houten kloppers (om het ijs klein te slaan), schepnetten en haken. Met manden en met paard en kar wordt het ijs naar de kelder vervoerd en gevuld of opgestapeld. Dit vullen gebeurt door het ijs tot kleine stukjes te kloppen. Nu en dan wordt pekel (water met zout) toegevoegd om een zo homogeen mogelijke ijsmassa te verkrijgen. Dit gaat immers het smelten tegen. Een ijscampagne kan moeilijk gepland worden. Alles is immers afhankelijk van de vrieskou. In jaren zonder ijsvorming op de vijvers moet men proberen het zuinig aan te doen. Sommige kelders kunnen het ijs twee tot drie zomers bewaren. De kelder van het Sint-Adriaanskasteel is echter een eenvoudige constructie en moet jaarlijks gevuld worden.

De opkomst van de 'ijskast', dankzij de ijsfabrieken

De ijskelder zorgt voor ijs tijdens de warme zomermaanden. Dit ijs voor huishoudelijk gebruik, wordt toegepast, bij het koelen van

drank, het bewaren van vlees, vis en zuivelproducten en het koelen van water- of het maken van roomijs in de keuken. Anderzijds wordt natuurijs gebruikt voor medicinale doeleinden; het dient als therapie voor inwendige ontstekingen en andere ziekten waarbij plaatselijke koeling door ijs wordt voorgeschreven.

Ijscampagnes worden niet enkel opgezet voor de noden van het Sint-Adriaanskasteel. In de archieven vinden we bijvoorbeeld een aanvraag van de gebroeders **Hoebeke**. Zij hebben in 1895 nog een ijscampagne verricht waarvoor zij de toelating gevraagd en gekregen hebben van het stadsbestuur om ijs te kappen op de vijver van de Oudenberg en in de zwemkom. Op 12 november 1923 vraagt de Samenwerkende Maatschappij Ijsfabriek Ons Nut aan het schepencollege de toelating om een ijsfabriek op te richten¹² (Sectie B nr. 164).

Door de opkomst van ijsfabrieken¹¹ in Geraardsbergen, na de Eerste Wereldoorlog¹³, wordt het steeds minder noodzakelijk om ijs te oogsten en wordt men onafhankelijk van de grillen van de natuur.

Het is immers gemakkelijker ijs, dat industrieel vervaardigd wordt, aan te kopen. Het ijs wordt in staven of blokken verkocht en bij de klanten afgeleverd.

De ijsproductie vinden we meestal terug bij de brouwerijen. Zo laat de

⁸ Meegedeeld door Marc van Trimpont die deze informatie houdt van wijlen Oscar de Pelsemaecker (+1964), grootvader van wijlen zijn echtgenote en op dat moment huisbediende van Paul Guillemin.

⁹ Van Trimpont, Marc, *Terugblikken op Geraardsbergen tijdens de ongeluksjaren 1940-1945. Een bijdrage tot de geschiedenis van het Geraardsbergse in de Tweede Wereldoorlog*, Tijdschrift *Gerardimontium*, Speciaal Nummer, 3 september 2004. Zie ook Van Trimpont, Marc, *Vooroudereeks, beknopt curriculum of familiegeschets van 100 noemenswaardige personen...*, afl. 12, Paul Guillemin, voetnoot 1, in *de Heemschutter*, jg. 2003, nr. 191, p. 32.

¹⁰ Op het einde van de 19de eeuw werden nieuwe werktuigen ontwikkeld en ging men ijsblokken zagen. Dit was vooral ten gevolge van de meer geïndustrialiseerde benadering van ijswinning.

¹¹ Ijsfabrieken zijn een product van de industriële 19de eeuw. De eerste ijsfabrieken ontstaan in het laatste kwart van de 19de eeuw.

¹² SAGER, *Verslagen Schepencollege 1817-1924*, zitting van 19 maart 1924.

¹³ SAGER, *Verslagen van het Schepencollege, 1917-1924*, Zitting van 19 maart 1924; "Aanvraag van de Samenwerkende Maatschappij Ijsfabriek 'Ons Nut' voor de oprichting van een ijsfabriek in de Molenstraat."

brouwerij Concordia enkele jaren later in 1928 op haar terreinen een gebouw optrekken voor de fabricatie van industrieel ijs. De staven ijs worden rondgebracht voor onder meer het koelen van het bier van de Geraardsbergse cafés. Concordia is trouwens jarenlang een vaste leverancier van industrieel ijs geweest. In 1939 laat **André Vanderhaegen** een ijsproductieruimte voorzien bij de bouw van de brouwerij Dendria te Onkerzele. In 1940 vormt de N.V. Fabrique de Meubles 'La Dendre' een deel van haar ateliers om tot ijsfabriek¹⁴. Zij stoppen de productie rond 1955^{15, 16}. In de ijsfabriek heeft men voor de productie van ijs niet veel mankracht nodig. De machines lopen dag en nacht door, er moeten alleen af en toe staven getrokken worden en nieuw water bijgevuld worden. In Geraardsbergen loopt de productie van industrieel ijs zeker nog tot midden de jaren zestig van de 20ste eeuw.

In het begin van de 20ste eeuw komen de eerste koelkasten op de markt. Aanvankelijk 'ijskasten' genoemd omdat ze nog gekoeld worden door blokken ijs die (wekelijks?) door de ijsfabriek worden geleverd. Deze eerste ijskasten zijn gemaakt van hout, met twee deurtjes met koperen scharnieren houten legplankjes en een granieten bodem. De eerste elektrische ijskast wordt in 1913 uitgevonden door

A. Goss.¹⁷ Ons vermoeden is dat pas in de jaren vijftig van vorige eeuw de koelkast, samen met de televisie en de auto ingang vinden in het Geraardsbergse. Daar heeft trouwens de wereldtentoonstelling van 1958 een belangrijk aandeel in gehad. De oud-kolonialen onder ons zullen zich zeker nog de koelkast op petroleum (werkend op een verwarmingselement, dus geen compressor) herinneren die ieder huishouden in de jaren vijftig heeft gebruikt in de voormalige kolonie. Vandaag de dag worden dergelijke koelkasten nog gebruikt. Tegenwoordig verwijzen 'ijskast' en 'koelkast' naar hetzelfde apparaat en worden beide termen door *van Dale* vermeld als correct Nederlands.

Vleermuizenreservaat

In 1985 wordt de ijskelder een winterverblijfplaats voor vleermuizen¹⁸. De relatieve warmte en de vrij constant hoge vochtigheidsgraad beschermt deze beestjes tegen de kou en uitdroging tijdens hun winterslaap. Hiermee heeft de ijskelder een blijkbaar definitieve bestemming gekregen. Dit vrijwaart de constructie echter niet van verder verval. De ingrepen die men bij de omvorming tot winterslaapplaats heeft uitgevoerd om de ijskelder 'bewoonbaar' te maken zijn ronduit onverantwoord gebeurd en ten nadele van dit unieke patrimonium.

Slot

De meeste mensen kunnen zich geen beeld vormen van wat een ijskelder is, of hoe die er oorspronkelijk uitziet. Een restauratie van dit ondergrondse gebouw¹⁹ zou de waarde van deze koelkast 'avant la lettre' ten goede komen. Niet enkel als educatief element maar ook als toeristisch gegeven. De vraag stelt zich evenwel wat de gemeenschap wil laten primeren: de vleermuizenlaapplaats waarmee men zagezegd een ideale functie gevonden heeft voor dit gebouw of de restauratie van de ijskelder als onderdeel van het Geraardsbergse patrimonium dat bijdraagt tot de toeristische aantrekkingskracht van het domein.

Bronnen:

Monica, Ellis, *Ice and Icehouses Through The Ages*, Southampton University, Industrial Archeology Group, 1982
Reinink A.W., Vermeulen J.G., *Ijskelders, Koeltechnieken van weleer*, HEUFF, 1981

¹⁴ AKG, doc. 212, Geraardsbergen, dl. 2, Sie B, art. 2485.

¹⁵ Getuigenis van Johnny De Nie die er nog als schrijnwerker heeft gewerkt.

¹⁶ In het najaar van 2005 brengt Jacques De Ro een uitgebreide studie uit over de brouwerijen in Groot-Geraardsbergen. In die bijdrage vindt u bijkomende gegevens over de industriële ijsfabricatie.

¹⁷ <http://mediatheek.thinkquest.nl/~11032/cgi-bin/tijdlijn.pl?action=overzicht&jaar=1910>;
http://www.ictbox.be/formules/elektriciteit_en_de_technische_evolutie.htm

¹⁸ Declercq, Danny, De ijskelder van Geraardsbergen, restauratie tot vleermuizenreservaat, Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming, afdeling Geraardsbergen, Carto Numisclub Club (CNC), Leefmilieu, 1985, nr. 34, p. 15-16; nr. 35, p. 15-16,

¹⁹ De restauratie is hoogdringend aan de noordzijde. De oorspronkelijke arduinen toegangsdeur is verdwenen, het pad naar de ingang werd door de aanleg van het voetbalveld gedeeltelijk vernietigd. De oorspronkelijke toegang is sinds het dichtmetselen van de deur en de omvorming tot winterslaapplaats voor vleermuizen helemaal niet meer bereikbaar.